

DRAGO BOROVIĆANIN

ORGANIZACIJA I RAZVOJ ŠKOLSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI U TOKU NOR-a

Komunistička partija Jugoslavije, koja je pokrenula i organizovala ustanak naroda i narodnosti Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika i rukovodila narodnooslobodilačkom borbom od 1941. do 1945. godine i uspješno je dovela do pobjedonosnog kraja, imala je u svom programu jasno postavljene zadatke u oblasti obrazovanja širokih slojeva naroda. Likvidacija nepismenosti u tom programu bio je prvi zadatak. Partija je odredila te zadatke na bazi postojećeg stanja pismenosti i opšteg obrazovanja stanovništva. Kako je poznato, Jugoslavija je po broju pismenih žitelja zauzimala pretposljednje mjesto u Evropi. Stanje u Bosni i Hercegovini je bilo još gore, jer je po broju pismenih građana bila na posljednjem mjestu u Jugoslaviji.

Namjera ovoga rada je da pokaže kako je Komunistička partija Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu organizovala provođenje svog obrazovnog programa u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Bosni i Hercegovini. Istina, razvoj prosvjete i školstva u Bosni i Hercegovini za vrijeme NOR-a obrađivali su Mate Zaninović («Kulturno-prosvjetni rad u NOB-u»), Mitar Papić («Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941—1955») i Rajko Kuzmanović («Krajiški kulturno-prosvjetni front 1941—1945»). Zato se ovdje nećemo ni upuštati u detalje, nego ćemo organizaciju i razvoj školstva posmatrati sa stanovišta programskih načela KPJ, izraženih u načelima narodnooslobodilačkog pokreta uopšte i organa nove narodne vlasti posebno.

S obzirom na značaj koji je Partija pridavala problemu obrazovanja širokih narodnih slojeva, organizacija i razvoj školstva na oslobođenim područjima bila je od početka ustanka usmjeravana od njenih organa i organizacija. Naime, politika Partije u oblasti obrazovanja uopšte, pa i u razvoju školstva kao primarnog faktora u politici obrazovanja, provedena je jedinstveno na cijelom području Jugoslavije. Iako u prvo vrijeme politika Parti-

je u oblasti obrazovanja, pa ni školstva, nije bila koncipirana u obliku neke deklaracije, ili u pismenoj formi uopšte, ipak je, i pored toga stav Partije u odnosu na problem razvoja pismenosti i kulture u najširem pogledu bio jasan svim ili većini komunista. Komunisti su bili svjesni da je prosvijećenost naroda, a prije svega pismenost, neophodna da široki slojevi naroda shvate značaj i narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. I upravo ta jasnoća stava omogućavala je komunistima i ostalim pripadnicima NOP koji su se bavili tim pitanjima da preduzimaju i konkretne mjere na razvoju pismenosti, već od početka ustanka.

Kada danas listamo dokumenta ili čitamo sjećanja prosvjetnih radnika, odnosno naučnu literaturu i publicistiku, jasno se vidi da su komunisti na cijelom području Jugoslavije, pa i Bosne i Hercegovine, jedinstveno i tumačili i provodili politiku Partije na sektoru obrazovanja. Već prvih dana ustanka 1941. godine i formiranja partizanskih odreda počinje i kulturno-prosvjetni rad, kako među borcima odreda tako i među narodom na područjima na kojima su partizanski odredi djelovali. Tu jedinstvenu aktivnost komunista na cijelom jugoslovenskom prostoru na razvoju kulturno-prosvjetnog rada omogućila je jedinstvena platforma i jedinstvena akcija svih komunista, usmjeravana iz Centralnog komiteta KPJ. To jedinstvo je sa razvojem narodnooslobodilačke borbe dolazilo sve više do izražaja, a naročito poslije konstituisanja narodnooslobodilačkog pokreta na čelu s AVNOJ-em u jedinstveni organizovani sistem, koji je izgradila i predvodila KPJ uz podršku širokih slojeva naroda.

Politika KPJ u sferi obrazovanja provođena je konsekventno i u Bosni i Hercegovini. Oslobođenjem prvih sela, mjesta i gradova rušeni su organi okupatorske i kvislinške vlasti, a time i sve ustanove okupatorskog sistema, među kojima su se našle i škole, ukoliko su radile pod okupacijom. Istina, škole su prestajale da rade zato što nisu imale uslova. Nova narodna vlast, formirana na ruševinama okupatorske i kvislinške vlasti, nije odmah mogla obezbijediti prostorije, nastavno osoblje, a naročito novi nastavni plan i program i odgovarajuće udžbenike, da bi škole mogle odmah da nastave rad. Poseban problem je bio u tome što se nije moglo trajnije zadržati oslobođeno mjesto u kome bi se obezbijedili uslovi za rad škola. Međutim, i organi narodne vlasti i štabovi partizanskih odreda preduzimali su odmah odgovarajuće mjere za opismenjavanje boraca i naroda. Iako nije pronađen nijedan dokument, a nema podataka ni u sjećanjima boraca prosvjetnih radnika da je tokom 1941. godine bilo osnovnih škola ili analfabetskih tečajeva koji su organizovano radili na oslobođenoj teritoriji, ipak stoji činjenica da je već u toj prvoj godini ustanka i narodnooslobodilačke borbe, koja se sve više razvijala, bio relativno veliki broj boraca, pa i aktivista na terenu, koji su naučili čitati i pisati. Prvo opismenjavanje vršeno je individualno u četama, bataljonima i partizanskim odredima, odnosno u NOO-a i drugim organizacijama na oslobođenom području. Komunisti i

drugi borci u partizanskim odredima su na svakom odmoru ili u bivaku, kad nije bilo borbi, učili borce koji nisu znali čitati i pisati prvim slovima. Tako isto su pozadinski politički radnici opismenjivali odbornike i druge aktiviste na oslobođenom području. Nije bio mali broj boraca koji su naučili da čitaju i pišu u partizanskim odredima tokom 1941. godine. Pored učenja čitanja i pisanja slova, za borce su bila organizovana i povremena predavanja iz oblasti prirodnih nauka, istorije i geografije, na kojima su se upoznavali sa osnovnim pojmovima iz ovih oblasti. Tako su i oni borci koji su učili da čitaju i pišu, a i oni kojima su u ranijem sistemu pogrešno tumačene pojave i zbivanja, pripremani da bolje shvate razvoj prirode i društva. Prema tome, prvi partizanski odredi bili su ujedno i prva partizanska škola u kojoj su se borci učili pismenosti. Na sličan način je i veliki broj aktivista, pa i djece, na oslobođenom području naučio da čita i piše ili je proširio svoja znanja slušajući predavanja iz oblasti opšteg obrazovanja, koja su organizovana po selima i mjestima, naročito za omladinu.

Ustanak u Bosni i Hercegovini, kao i u Jugoslaviji u cjelini, sve više se širio pa je već krajem 1941. i početkom 1942. godine prerastao u organizovanu narodnooslobodilačku borbu naroda i narodnosti Jugoslavije. Stvorene su i veće slobodne teritorije na kojima je bio organizovan normalniji život stanovništva. To je stvorilo uslove da se organizovanje priđe razradi i provođenju politike u oblasti obrazovanja. Tako, već početkom 1942. godine, na području Bosanske krajine počinje da radi veći broj analfabetskih tečajeva. Naročito ih je dosta radilo na Kozari, u Podgrmeču, te oko Drvara i Bosanskog Petrovca, u krajevima gdje je slobodna teritorija bila ustaljena i život stanovništva normalniji. Tim tečajevima je, kako se vidi iz dosadašnje literature, bilo obuhvaćeno oko 870 polaznika. Analfabetski tečajevi kao organizovana forma širenja pismenosti osnivani su, iako manje, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. Međutim, u to vrijeme još nema osnovnih škola koje počinju da rade. Razlozi su još uvijek isti ili slični kao i na početku ustanka 1941. godine. Budući da su analfabetski tečajevi bili organizovani, da su imali određen program po kom su polaznici izučavali gradivo i da su ih vodili stručni ili, uglavnom, stručni ljudi, oni su predstavljali početak novog školstva. Oni su to bili i po tome što je na njima, pored opismenjavanja, prvi put u nastavnoj praksi u Jugoslaviji bila pružena mogućnost polaznicima da dobiju i neka osnovna znanja koja su proizlazila iz naučnog pogleda na svijet.

U toku 1942. godine bila je izgrađena struktura nove narodne vlasti na oslobođenim teritorijama, od seoskih do okružnih narodnooslobodilačkih odbora. Od privremenih, NOO-i postali su stalna forma narodne vlasti na oslobođenom području cijele Jugoslavije. Osnovano je i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao opštenacionalno i opštepoličko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. AVNOJ nije bio formalno organ vlasti. Imao je svoj Izvršni odbor koji je bio

podijeljen na odsjeke, među kojima je bio odsjek za kulturno-prosvjetni rad. Ovaj odsjek je imao zadatak da usmjerava politiku u oblasti školstva i obrazovanja uopšte.

U tom svojstvu kulturno-prosvjetni odsjek AVNOJ-a je zauzeo stanovište da treba pristupiti organizovanom otvaranju osnovnih škola na oslobođenim područjima.

Osnovna škola koju su tada zamišljali i otvarali organi narodne vlasti, odnosno AVNOJ-a bila je podređena duhu i načelima narodnooslobodilačkog pokreta. Škola je imala zadatak da upozna učenike sa razvojem jugoslovenskih naroda u prošlosti i sadašnjosti i da ih vaspitava u narodnooslobodilačkom i nacionalnom duhu i da kod njih razvije svijest o zadacima i ciljevima narodnooslobodilačke borbe, o potrebi da svi jugoslovenski narodi idu u borbu da bi se mogli razvijati i da bi išli dalje, odnosno da osjete da nema povratka na staro. Njen smjer je postavljen kao oslobodilačko-antifašistički, sa osnovnom devizom: U slobodu preko prosvjete. To je bila i revolucionarna sadržina škole. Ona se iskazivala u činjenici da je prosvjeta postavljena na najširoj osnovi i da predstavlja najelementarniji čin revolucije. Težište ove politike u prosvjeti bilo je, dakle, usmjereno na to da revolucionarni duh što više osvoji svijest mlade i srednje generacije, da se steknu osnovne pretpostavke za usvajanje prvih znanja, da se svijest oslobodi konzervativnih običaja i robovanja starim navikama.

Da bi se ostvarili ovi ciljevi, AVNOJ i njegovi organi su mobilisali sve snage za razvoj mreže osnovnih škola, reformisanje prosvjete kraljevine Jugoslavije i oslobođenje onih građana koji su bili zahvaćeni indoktrinacijom kvislinških režima i njihovih osnivača. U ovom smislu su donošeni i planovi i programi ovih škola, što je bila osnova za provođenje zacrtane politike u oblasti obrazovanja. Nisu odbačeni ni analfabetski tečajevi kao forma opismenjavanja i obrazovanja. Oni su zamišljeni da djeluju kao male škole.

Razmatrajući karakter i sadržaje osnovnih načela, AVNOJ je stao na stanovište da osnovna škola ostane »kao i prije rata«, s tim da se u prvo vrijeme unesu izmjene u nastavu istorije i geografije. Kada se razmatrao problem vjerskih škola, koje su i ranije postojale, zauzet je stav da mogu nastaviti rad pod uslovom da se kontroliše njihov odnos prema narodnooslobodilačkoj borbi, ne miješajući se u pitanje vjere i nastave. Na analfabetskim tečajevima, pored učenja pismenosti i računa, trebalo je organizovati kurseve iz istorije, društvenih nauka i osnovnih elemenata ekonomije. Provođenjem ovih stavova AVNOJ-a počeo je proces stvaranja nove škole sa programom zasnovanim na naučnim principima, ne dirajući u privatne i vjerske škole, ukoliko se u nastavi zadržavaju u okviru školskog programa, odnosno ako se ne upuštaju u napad na narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji i na raspirivanje međunacionalne i međuvjerske mržnje.

Na principima utvrđenim od strane AVNOJ-a, odnosno od kulturno-prosvjetnog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a, počeo je proces otvaranja prvih osnovnih škola na oslobođenoj teritoriji

Bosne i Hercegovine. Prva osnovna škola osnovana je u selu Vrbici, u livanjskom kraju, krajem 1942. godine. Ona je okupljala djecu sa šire teritorije, tako da je imala oko 920 učenika. Kasnije se mreža osnovnih škola širi preko Glamoča do Kozare i ubrzo na tlu Bosne i Hercegovine, osnovne škole sve više postaju redovna forma školovanja djece i omladine.

U osnovnim školama su radili učitelji koji su se i ranije tako nalazili ili su povučeni iz jedinica partizanskih odreda, odnosno narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Brigu o osnovnim školama na oslobođenoj teritoriji vodili su NOO-i. Seoski i opštinski NOO-i su bili dužni da za školu obezbijede zgradu, ogrjev i hranu za učitelja. Pored toga, vodili su brigu o tome da školu pohađaju sva djeca dorasla za školu.

I analfabetski tečajevi u drugoj polovini 1942. godine bili su stalna forma opismenjavanja odraslih u jedinicama NOVJ i na oslobođenom području Bosanske krajiine. Oni su se širili kao forma obrazovanja odraslih i na druge krajeve Bosne i Hercegovine, zavisno od toga kako se razvijala narodnooslobodilačka borba i kada i gdje je bila stvorena slobodna teritorija.

Pored ovih formi obrazovanja, pri osnovnim školama, a negdje i samostalno, radili su zdravstveni tečajevi na kojima su pripremani bolničari za vojne jedinice i zdravstveni referenti pri NOO-a.

Sve ove forme predstavljaju početak novog narodnog školstva i prosvjećivanja naroda i omladine na naučnim principima.

Širenjem mreže osnovnih škola i analfabetskih tečajeva, na jednoj, i nedostatak prosvjetnih radnika, na drugoj strani, doveli su organe narodne vlasti u situaciju da razmišljaju o cjelovitijem rješavanju toga vrlo akutnog problema. Izlaz je jednim dijelom nađen i u školovanju kadrova za analfabetske tečajeve. Naime, već u decembru 1942. godine na području Livna i Glamoča osnovan je prvi kurs za rukovodioce analfabetskih tečajeva. Na njemu su za određen period vremena obučeni kadrovi koji su kasnije rukovodili analfabetskim tečajevima.

Započeti proces razvoja školstva i obrazovanja kroz druge forme nastavljen je i dalje razvijan uporedo sa razvojem NOB-e i organa nove narodne vlasti u Bosni i Hercegovini. Razvoj je naročito bio plodan tokom 1943. godine kada su i definitivno položeni temelji novom školstvu u Bosni i Hercegovini. Te godine su utvrđeni i konkretizirani sve obuhvatniji zadaci organa narodne vlasti u oblasti školstva i prosvjete. Oblasni NOO za Bosansku krajiinu je donio svoj program rada u kome je, kada je riječ o problemu školstva, istakao da se u oblasti obrazovanja pristupi osnivanju osnovnih škola, analfabetskih tečajeva, kurseva za pripremanje nastavnog kadra za osnovne škole i analfabetske tečajeve, kurseva za kraće srednje obrazovanje, da se organizuju predavanja i priredbe i da se povremeno organizuju skupovi i konferencije učitelja i prosvjetnih radnika na kojima će se raspravljati o problemima škola i ujednačavati stavovi u njihovom radu.

Da bi se proveli ovi zaključci, organizovana je i 26. i 27. septembra 1943. godine u Mrkonjić-Gradu održana konferencija prosvjetnih radnika sa područja Bosanske krajine. Konferenciji je prisustvovalo oko 200 delegata, predstavnika seoskih, opštinskih, sreskih i okružnih NOO-a. Kako se iz dokumenata i postojeće literature može vidjeti, konferencija je donijela rezoluciju iz koje se vidi stanje školstva, dotadašnja djelatnost organa narodne vlasti na razvoju školstva i zadaci koji stoje u narednom periodu. Ovi zadaci se sastoje u organizaciji narodne prosvjete putem otvaranja narodnih škola za djecu i analfabetskih tečajeva za odrasle. Na tim poslovima treba da se angažuju učitelji, profesori i drugi kulturni radnici. Značaj ove konferencije je i u tome što je bila jedinstvena u zahtjevu da novom školstvu treba prići na nov način, da nastavu u školama i drugim institucijama obrazovanja treba zasnivati na dostignućima nauke. Pored toga, ova konferencija je uvela u praksu jedan nov način i oblik dogovaranja i rješavanja praktičnih pitanja u školstvu Bosne i Hercegovine.

Neposredno iza konferencije prosvjetnih radnika održano je i Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH). U okviru Predsjedništva ZAVNOBiH-a osnovano je Odjeljenje za prosvjetu ovoga najvišeg organa vlasti u Bosni i Hercegovini. Odjeljenje za prosvjetu je utvrdilo stavove iz oblasti razvoja prosvjete i školstva koji su gotovo identični sa stavovima zauzetim na konferenciji prosvjetnih radnika. Odjeljenje je ubrzo donijelo i plan razvoja školstva i prosvjete u Bosni i Hercegovini, koji je sadržavao razvoj osnovnih škola, analfabetskih tečajeva, srednjih škola, gimnazijskih kurseva, učiteljskih kurseva i kurseva za nastavnike. Kako se vidi, Odjeljenje za prosvjetu ZAVNOBiH-a je prihvatilo sve do tada uvedene forme obrazovanja na oslobođenoj teritoriji, proširujući mrežu školstva otvaranjem škola za srednje obrazovanje.

Da bi se proveo ovaj plan, Odjeljenje za prosvjetu ZAVNOBiH-a je u svojoj daljoj djelatnosti utvrdilo nadležnosti pojedinih NOO i njihovih organa za prosvjetu i pobliže odredilo programe svake vrste škola.

Što se tiče osnovnih škola, njihov status je ostao kako je ranije bio utvrđen, s tim što su uvedena tri stupnja, a nastava na svakom stupnju je trajala deset mjeseci, podijeljena u tri tromjesečja. Planom je predviđeno da se prvo upisuju djeca od 8 do 11 godina, jer su bila prerasla. I status analfabetskih tečajeva je ostao kakav je bio i ranije. Planom srednjih škola obuhvaćene su gimnazije i učiteljske škole. Ove škole je trebalo otvarati u onim mjestima gdje su postojali uslovi za njihov rad.

Zadaci organa narodne vlasti i njihovih izvršnih organa, zaduženih za prosvjetu i školstvo, bili su dosta precizno određeni. Naime, tokom 1944. godine osnovani su prosvjetni organi pri svim sreskim, okružnim i oblasnim NOO-a. Oblasni NOO-i su imali zadatak da vode politiku razvoja osnovnih škola i analfabetskih tečajeva kao i svih srednjih škola i kurseva. Niži organi vlasti, okružni i sreski NOO-i i njihovi organi brinuli su se o otvaranju

škola na svom području, obezbjeđenju uslova za njihov rad i za njihovo obezbjeđenje. Bila je utvrđena i obaveza viših odjeljenja za prosvjetu da kontrolišu rad nižih odjeljenja i članova opštinskih i seoskih NOO-a zaduženih za prosvjetu. Prosvjetna odjeljenja viših NOO-a organizovala su i savjetovanja za nastavnike s područja jednog NOO-a. Seoski i opštinski NOO-i su i dalje vodili brigu o materijalnim uslovima rada škola. Bili su dužni da obezbijede ogrjev, ishranu učitelja i nastavnika, da djeca dorasla za školu budu upisana, da je pohađaju i sl.

Utvrđen je i način upravljanja školom. Školom je neposredno upravljalo školsko vijeće koje su sačinjavali nastavnici škole i odbornici mjesnih, odnosno seoskih NOO-a sa područja na kome je škola radila. Školsko vijeće je imalo zadatak da jednom mjesečno drži svoje sastanke. Njegova je dužnost bila da se brine o radu škole, da se redovno vrši upis sve djece dorasle za školu, da je djeca uredno pohađaju, te da se nastava redovno održava po planu i programu škole. Pored toga, nastavnička vijeća su bila zadužena da izvrše popis svih nepismenih stanovnika od 14 do 40 godine i da za njih otvaraju analfabetske tečajeve pri školi.

Sve ove mjere i akcije doprinijele su da se školstvo u Bosni i Hercegovini tokom 1944. godine razvija brže i da obuhvati mnogo veću teritoriju. Naime, pored Bosanske krajine otvaranje osnovnih škola i analfabetskih tečajeva bilo je intenzivnije i u istočnoj Bosni i Hercegovini. Tako je već krajem 1943. i početkom 1944. godine na području Bosanske krajine radilo preko 25 osnovnih škola sa oko 2200 učenika, da bi u drugoj polovini te godine radilo već 67 osnovnih škola. U Hercegovini su krajem 1944. godine radile 54 škole sa oko 7000 učenika. U istočnoj Bosni, tuzlanski okrug, bila je osnovana 21 škola koju je pohađalo 2850 učenika. Tako je do kraja 1944. godine u 33 sreza u Bosni i Hercegovini radilo oko 158 škola. I analfabetski tečajevi su organizovani u svim selima, pa često i po zaseocima. Njih je pohađalo hiljade ljudi od 14 do 40 godina starosti.

Pored osnovnih škola i analfabetskih tečajeva, u prvoj polovini 1944. godine intenzivnije nastavljaju rad i kursevi za rukovodioce analfabetskih tečajeva na cijelom području Bosne i Hercegovine. U toku te godine, prema podacima koje su utvrdili Mate Zaninović i Mitar Papić, održano je ukupno 15 tečajeva sa 350 polaznika, od kojih 8 sa 150 polaznika u Bosanskoj krajini, 4 sa 110 polaznika u istočnoj Bosni i 3 sa 90 polaznika u Hercegovini. Ovi kursevi su trajali 30 radnih dana. Vodili su ih dva do tri nastavnika i jedan učitelj praktičar. Oni su u to vrijeme bili stalna forma za spremanje rukovodilaca analfabetskih tečajeva.

U maju 1944. godine počeo je i prvi kurs za učitelje u Bosanskoj krajini, koji su pohađala 33 kandidata. Kurs je trajao dva mjeseca i na njemu su predavali istaknuti profesori srednjih škola i univerziteta, kao i učitelji sa dugogodišnjom praksom.

Prije oslobođenja zemlje 1945. godine, ili tačnije u februaru te godine, počele su da rade gimnazije u Prijedoru i Trebinju.

Pored navedenih redovnih vrsta škola i tečajeva, u toku NOR-a i socijalističke revolucije, naročito 1944. i 1945. godine, na tlu Bosne i Hercegovine organizovani su i drugi kursevi na kojima su pripremani rukovodioci kulturno-prosvjetnog rada, zdravstveni kursevi na kojima su spremni zdravstveni radnici i mnogi drugi na kojima su spremni kadrovi za rad u organima narodne vlasti, u pojedinim stručnim službama i ustanovama. Na svim tim kursovima kandidati su, pored stručnog, sticali ili proširivali svoja znanja iz opšteg obrazovanja. Zato su kursevi predstavljali sastavni dio školstva u širem smislu riječi.

Sve forme obrazovanja u toku NOR-a i revolucije bile su prilagođene uslovima i potrebama toga vremena. Kandidati su za relativno kratko vrijeme, ili bolje reći za skraćeno vrijeme, savladavali gradivo koje se u normalnim uslovima postiže sporije. Takav metod rada je proizlazio iz potrebe za što bržim opismenjanjem ogromne mase nepismenih, odnosno osposobljavanja nastavnog kadra koji će raditi u školama, na analfabetskim tečajevima i na drugim mjestima i službama gdje nije bilo odgovarajućih stručnih kadrova. Međutim, i pored toga što je vrijeme bilo skraćeno, postizani su krupni rezultati, jer je intenzitet rada bio jako povećan. Svi oni koji su pohađali škole, tečajeve i kurseve, radili su intenzivno. Nije u to vrijeme bilo problema oko pohađanja nastave, aktivnog odnosa prema nastavi ili učenju poslije predavanja i sl. Volja za sticanjem znanja, samodisciplina i kod nastavnika i učenika, odnos prema radu, svijest o zahtjevima revolucije da se mijenja i čovjek a ne samo odnosi u društvu, dolazili su do punog izražaja. Bržim osposobljavanjem ljudi razriješavan je akutan problem kadrova u svim oblastima života u tome ratnom vremenu. Jednom tako intenzivnom radu i razvijanju volje za sticanjem znanja kod velikog broja ljudi, a posebno omladine, doprinijele su i političke i masovne organizacije, prije svega organizacija SKOJ-a, USAOJ-a, te organizacija AFŽ-a i Narodnog fronta, koje su bile vrlo aktivne.

Kada se danas analiziraju svi rezultati postignuti na polju razvoja školstva i obrazovanja u cjelini u toku NOR-a i socijalističke revolucije, onda se može zaključiti da je program Partije u toj oblasti njene djelatnosti uspješno izvršavan i izvršen. Iako je trajao rat, i to specifičan rat, koji se vodio u svim krajevima, pa gotovo i u svakom selu na tlu Bosne i Hercegovine, radile su škole i analfabetski tečajevi. Hiljade ljudi koji u ranijem periodu za to nisu imali mogućnosti naučilo je da čita i piše. Isto tako, veliki broj je završio jedan od mnogobrojnih tečajeva za nastavnike u školama i za rukovodioce analfabetskih tečajeva, odnosno jedan od kurseva na kojima su spremni kadrovi za pojedine službe i organe narodne vlasti. Kada se tome dodaju i oni koji su obrazovani za vojne i političke funkcije, onda je to armija novih kadrova školovanih u toku NOR-a. To je doprinijelo da se za relativno kratko vrijeme razriješe najbitniji kadrovski problemi u jedinicama NOVJ, u organima vlasti, društvenim službama i društveno političkim or-

ganizacijama. Svi ovi kadrovi, kao i sama organizacija i dostignuti razvoj mreže školstva u toku NOR-a i revolucije, predstavljali su bazu i osnov za razvoj školstva u poslijeratnom periodu.

DRAGO BOROVCANIN

THE ORGANISATION AND DEVELOPMENT OF THE SCHOOL NETWORK IN BOSNIA AND HERCEGOVINA DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR

The organisation and development of the school system in Bosnia and Hercegovina was along the lines of development of the school system on the liberated territories of Yugoslavia as a whole during the National Liberation War and socialist revolution.

The liberation of the first more extensive territories, on which the bodies of new people's government were immediately founded, also marked the beginning of activities on the advancement of literacy. Namely, though schools were not immediately opened on the liberated territories, since the conditions were not favourable, the process of making the illiterate literate began by way of courses for teaching illiterate people to read and write or by way of individual efforts at teaching people to read and write, first in the partisan detachments and then in the villages.

Less than a year after the beginning of the uprising, in the summer of 1942, the first elementary schools began functioning in Bosnia and Hercegovina, while courses became a permanent form of teaching adults to read and write.

Education and schooling became one of the primary tasks of the organs of people's government from the village National Liberation Committees, to the district and regional ones. All them had their own precisely established authority and assignments.

Following the formation of the Department for Education of the Antifascist Council of National Liberation of Yugoslavia, and particularly following the formation of the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Hercegovina and its department in charge of education, the organisation of the school system gained importance in Bosnia and Hercegovina. Namely, these bodies devoted special attention to the problems of education and schooling.

During 1943 a large number of elementary schools were already functioning and courses to teach illiterate adults to read and write were founded over the entire liberated territory. Preparations were made for courses to train teachers of courses for illiterate adults.

The creation of an extensive liberated territory and the holding of the Second Session of the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Hercegovina led to the opening of a relatively large number of elementary schools over the entire liberated

territory of Bosnia and Hercegovina. On the basis of curricula passed by the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Hercegovina elementary schools, courses to train teachers of courses for illiterate adults and teachers' training courses were established. At the beginning of 1945, the first partisan grammar school was opened in Prijedor.

From the very beginning of functioning of the first elementary schools forms of managing schools were also developed. Besides principles, the schools also had teachers' councils. There were also district teachers' conferences at which experiences were exchanged and the conditions and methods of work made more uniform.

The National Liberation Committees and the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Hercegovina, that is to say, their bodies in charge of education had specific assignments in the field of education.